
Posvetovanja

France Filipič

Mednarodni znanstveni simpozij o taborišču Mauthausen

Na Dunaju je v prostorih tamkajsnejšnje univerze od 30. novembra do 3. decembra minulega leta potekala mednarodna znanstvena konferenca o nacističnem koncentracijskem taborišču Mauthausen. Organizatorja prireditve sta bila Inštitut za sodobno zgodovino dunajske univerze in Avstrijska družba za sodobno zgodovino. Znanstveno vodstvo konference je bilo v rokah prof. dr. Enza Colottija z univerze v Firencah, celoten program pa je uskladir dr. Karl Stuhlpfarrer s pomočnikoma dr. Florianom Freudenthom in dr. Bertrandom Perzem; vsi trije so na dunajski univerzi vidni raziskovalci mauthausenske zgodovine.

Nastopilo je 33 referentov iz Evrope in Amerike, med njimi so bili nekdanji jetniki nacističnih koncentracijskih taborišč (Mauthausen, Auschwitz), danes pomembni znanstveniki.

Poseben pomen tega mednarodnega simpozija, prvega, ki se je pol stoletja po koncu druge svetovne vojne ukvarjal z zgodovino Mauthausna, je bil v tem, da je po svoji zasnovanosti in poteku odražal določene spremembe v mednarodnem preučevanju in vrednotenju nacističnih koncentracijskih taborišč. Doslej je bil tako v znanosti kot sicer v mednarodni javnosti nasploh močno v ospredju fenomen holokausta, ki je vzbujal videz, da so bila nacistična taborišča predvsem usodna za židovski narod (spomnimo se svetovnega uspeha, ki ga je pred časom dosegel ameriški film Schindlerjev seznam). O nekaterih koncentracijskih taboriščih Tretjega rajha so bile sicer napisane mnoge razprave, predvsem o Dachauu, Buchenwaldu in o Dori, pa tudi o kompleksni problematiki koncentracijskih taborišč (Falk Pingel: *Das System der Konzentrationslager*, Hannover 1985; Eugen Kogon: *Der SS-Staat*, München 1977; Hermann Langbein: *... Nicht wie die Schafe zur Schlachtbank*, Frankfurt am Main 1980; Wolfgang Sofsky: *Die Ordnung des Terrors; Das Konzentrationslager*, Frankfurt am Main 1993), če omenim samo nekatera temeljna dela. Bera poglobljenih znanstvenih del o Mauthausnu pa je, pol stoletja po koncu vojne, skromna. Dr. Enzo Colotti je v uvodnem referatu, s katerim je vtisnil pečat celotnemu poteku konference, omenil samo tri monografije; Gisele Rabitsch, *Das KL Mauthausen*, Stuttgart 1970; Hansa Maršáleka, *Die Geschichte des Konzentrationslager Mauthausen*, publikacija, ki je izšla prvič na Dunaju leta 1974, v dneh tik pred konferenco pa je doživela svojo tretjo dopolnjeno izdajo; in disertacijo o Mauthausnu Michela Fabrègueta,

ki jo je 1994 obranil na pariški Sorboni. K naštetemu naj dodamo še podatek o mauthausenski monografiji z naslovom Aktenvermerk R. u., ki je izšla leta 1981 pri vojaški založbi v DDR kot delo skupine avtorjev.

Na otvoritveni slovesnosti je bilo ob navzočnosti prominentnih gostov, med njimi tudi nekaterih članov diplomatskega zbora, izrečenih nekaj misli, ki so nakazovale usmeritev in namen prireditve. Notranji minister Caspar Einem, pokrovitelj prireditve, je z obžalovanjem ugotavljal, da je bil prvi mednarodni simpozij o Mauthausnu pripravljen šele pol stoletja po koncu 2. svetovne vojne, sprašujoč se, kako da mednarodna znanost doslej ni čutila potrebe, da s poglobljeno raziskavo osvetli zgodovinske ugodnosti tragičnega dogajanja v tem najhujšem nacističnem koncentracijskem taborišču. Odgovora na ministrov vprašanje ni bilo - človek pa bi lahko razmišljal o tem, da se je doslej - morda pretirano rečeno - na določen način pisala predvsem zgodovina o evropskih intelektualcih v nemških koncentracijskih taboriščih, Mauthausen s svojim delavskim obeležjem in s svojimi značilnostmi in posebnostmi rafiniranega esesovskega nasilja vseskozi ostajal nekakšen svet za sebe.

Na otvoritveni slovesnosti je predsednik mednarodnega mauthausenskega komiteja Joseph Hamelmann v pozdravnem nagovoru izrazil prepričanje, da bo soočenje znanstvenih raziskav pripomoglo k ohranitvi izročila o tem, kar so jetniki doživeli za mauthausenskimi zidovi, s čimer bodo "spominu zagotovili prihodnost". Hamelmannov nagovor je dopolnil dr. Gerhard Jagschitz, član inštituta za sodobno zgodovino na dunajski univerzi, ki je izrazil mnenje, da naj bi bil znanstveni posvet mejnik v obdobju, ko se obravnava mauthausenske zgodovine preveča od pričakovanja žrtev h kompleksni znanstveni raziskavi, Jagschitzovo misel pa je zaokrožil dr. Enzo Colotti: poudaril je, da je ob tej znanstveni raziskavi vsekakor potrebno najtesnejše sodelovanje znanstvenikov in izobraževalnih ustanov, da se prepreči zanikanje ali podcenjevanje v taborišču storjenih zločinov v kolektivnem spominu človeštva.

Ob tem naj omenimo, da so se na posvetu na robu referatov zvrstile tudi razvnete razprave o dogajanjih v današnjem času, predvsem o poskusih neofašizma, da bi opravičil ali celo demantiral zločinsko preteklost in s tem pripravil pot za vnovično prevlado nasilja in nesvobode. Vsekakor je nad simpozijem visela senca dogajanja v Avstriji ob Haiderjevih nastopih in razpošiljanju pisemskih bomb.

Delo na simpoziju je potekalo v petih vsebinsko sklenjenih celotah: koncentracijska taborišča in njihov uničevalni program, Mauthausen in njegova zunanja taborišča, predstavitev jetniških kolektivov po narodnostih, čas po osvoboditvi in okrogla miza o prihodnosti spominskega obeležja - pomnika Mauthausen. Referati so se medsebojno dopolnjevali, pomembno je bilo, da so se navezovali na širši zgodovinski prostor ob upoštevanju socialnih, ekonomskih, nacionalnih, pravnih in psiholoških vidikov. V temelju pa so referati razčlenjevali sistem v taborišču, raziskovalec Wolfgang Sofsky ga je imenoval "red nasilja", ki so se mu morali jetniki podrežati, se mu prilagajati in si znotraj njega iskati možnosti za preživetje.

V uvodnem referatu je dr. Enzo Colotti zgoščeno in pregledno predstavil celotno zgodovino mauthausenskega taborišča po posameznih zgodovinskih etapah v luči dosedanjih raziskav. Podal je ugotovitev, da je Mauthausen pripadal "drugi generaciji" nemških koncentracijskih taborišč, da se je organiziral in oblikoval po že ustaljenem in preizkušenem sistemu do tedaj obstoječih taborišč, vendar pa je v letih 1938 do 1945 nagrajeval in dopolnjeval svoje delovanje s posebnostmi, ki so bile predvsem pogojene v razmerah, v katerih se je znašel nemški rajh po izbruhu druge svetovne vojne.

Colottijev referat je odpiral vrata k širši osvetlitvi mauthausenske zgodovine. Ena od izhodiščnih ugotovitev je bila, da je bilo taborišče ob ustanovitvi določeno kot center za pridržavanje in izrabo tako imenovanih kriminalnih in "asocialnih" jetnikov, kar je pozneje tudi našlo svojo potrditev v uvrstitvi taborišča v hierarhiji taborišč v III. stopnjo "za težko obremenjene, nepopoljšljive in hkrati kriminalno predkaznovane, še komaj prevzgojlive zaščitne jetnike". Tako so bili od vsega začetka dani pogoji, da se Mauthausen izoblikuje "kot predsoba uničevalnega taborišča", kot se je slikovito izrazil Colotti.

Simpozij je iz izhodišč, ki jih je nakazal Colotti, v treh dneh svojega poteka dejansko opravil "inventuro" dosedanjih raziskav mauthausenske zgodovine. Predvsem je osvetlil razvoj Mauthausna od prvotnih zasnov in kamnolomov v Mauthausnu in Gusnu, ki so bili namenjeni "uničevanju ljudi z delom", do taborišča, ki je v sklopu matice in 49 zunanjih taborišč izkoriščalo delovno silo pisane množice najrazličnejših evropskih in azijskih narodov (v njej so prevladovali Poljaki, Sovjeti in zajeti borci španske republikanske armade) za nekatera ključna podjetja nemške vojne industrije, locirane v Avstriji, tedanji rajhovski "Ostmark".

Prvi dan simpozija je bil v ospredju referat ameriškega zgodovinarja dr. Henryja Friedlanderja o razsežnostih moritve s plinom v Mauthausnu in bližnjem evtanazijskem središču na graščini Hartheim. Z izsledki svojih raziskav je referat dopolnil dr. Serge Choumoff iz Pariza, ki se je zlasti naslonil na podatke iz povojnih sodnih procesov. Dr. Wolfgang Neugebauer, vodja dokumentarnega arhiva avstrijskega odpora na Dunaju, je ob Friedlanderjevem referatu razmišljal o tem, da so bile moritve v okviru evtanazijskega programa s svojimi začetki v letu 1941 predhodnice poznejšega holokausta kot nekakšna psihološka priprava nanj.

Razprava z naslovom Mauthausen in njegova zunanja taborišča je izpolnila popoldan prvega simpozijskega dne. Dr. Michael Fabréguet iz Pariza, profesor na Sorboni, je nakazal razvoj taborišča v štirih etapah: v obdobju 1938-1940, ko je bilo taborišče obstojalo v enem samem kompleksu; od 1940 do sredine 1941, ko sta v simpozij povezana Mauthausen in zunanje taborišče Gusen v njegovi neposredni bližini v zgodnjem obdobju druge svetovne vojne prestrezala množice, prihajajoče iz dežel, ki jih je Nemčija postopoma zasedala; za zgodovino Mauthausna pa sta najznačilnejši obdobji od konca 1941 do junija 1943, ko je množice mauthausenskih jetnikov zajel tok, ki je polnil nastajajoča delovišča vojne industrije in obdobje od poletja 1943 tja do zadnjih dni vojne, to je čas delovanja obširne mreže mauthausenskih zunanjih taborišč.

Dr. Bertrand Perz in dr. Florian Freund, oba z dunajske univerze, sta s svojima prispevkoma dopolnjevala podatke dr. Fabrégua. Dr. Perz, ki je orisal predvsem različnosti v strukturi mauthausenskih zunanjih taborišč, je med drugim opozoril na usodno napako zgodovinopisja o teh taboriščih, ko je ob sicer temeljitih raziskavah o matičnem taborišču komajda raziskovalo zunanja, tako da je bilo mogoče šele v zadnjih letih na osnovi izjav preživelih jetnikov komajda obnoviti njihovo preteklost. Dr. Perz je tudi navedel pretresljive podatke o umiranju jetnikov v mauthausenskih zunanjih taboriščih, saj je umrljivost jetnikov v oboroževalni industriji (Wiener Neustadt) znašala leta 1944 samo 5 odstotkov, pri izkopih podzemeljskih prostorov za obrate oboroževalne industrije pa tudi do 30 odstotkov na leto (brez upoštevanja bolnih jetnikov, ki so jih vračali v osrednje taborišče).

Dr. Freund je dopolnil raziskave o mauthausenskih zunanjih taboriščih s svojimi izsledki o odnosu civilnega prebivalstva iz okolice taborišč do jetnikov in o njihovi soodgovornosti za to, kar se je z jetniki dogajalo v taboriščih.

Referati drugega dne mauthausenskega simpozija so bili zelo raznoliki, v splošnem pa bolj obrnjeni k osebnosti jetnikov. Dr. Falk Pingel iz Braunschweiga je naslovil svoj referat Splošni pregled jetniških skupin, dr. Wladyslaw Markiewicz iz Varšave Jetnikov vsakdanjik v Mauthausnu in Gusnu, Zita Szabolcz iz Budimpešte Judje, Erika Thurnher iz Innsbrucka pa Roma. Nekaj poudarkov iz Markiewiczvega referata: zlasti za zunanja taborišča so bile značilne nacionalne grupacije, čeprav tega ni bilo vedno ločiti na prvi pogled, saj je jetnike povezovalo skupno trpljenje, ki so mu bili izpostavljeni. SS je ustvarila tako nemogoče razmere za preživetje, da posameznik ni mogel preživeti, če ni bil član nacionalne ali socialne skupine, ki mu je bila v pomoč. Nasilje SS se ni izražalo samo v težavnosti dela, v neugodnih razmerah za bivanje in v lakoti, ki je pestila jetnike, temveč zlasti v razkrajanju medčloveških odnosov in medsebojne solidarnosti in s krepitvijo egoizma, kar je dosegla s privilegiranjem posameznih nacionalnih skupin in socialnih plasti, z razporejanjem jetnikov kot funkcionarjev na bloku in v delovnih komandah, z ustvarjanjem kaste privilegirancev, prominentov, ki so se trudili ohranjati dober odnos z SS s tem, da so vestno izpolnjevali ukaze in v strahu, da izgubijo svoje privilegije, ravnali v škodo sojetnikov.

Naj še omenim, da je Markiewicz posebej opozoril na določene značilnosti jetniške usode, na stalno navzočnost smrti, na organizacijsko strukturo taborišča, ki je bila zasnovana tako, da je bil jetnik v vsaki situaciji pod pritiskom strahu, da ni nobena strategija preživetja zagotavljala varnosti, da je bilo v bistvu vse odvisno od naključja, od sreče, da si ostal živ.

Ob robu Markiewiczvega referata je diskusija zajela nadvse občutljivo problematiko o ravnanju jetnikov na taboriščnih položajih (kajojev). Razprava na simpoziju je ugotavljala, kako usodne so bile dileme, ko se je jetnik moral odločati, kako daleč sodelovati v esesovskem taboriščnem sistemu in prevzeti tveganje, da ne prestopi meje ko sicer sodeluje z SS, a mu je kljub temu dana možnost ravnati po lastni uvidevnosti.

Po opoldanskem odmoru drugega dne simpozija so se zvrstili referati, ki so, v nasprotju z dopoldanskimi o usodah jetnikov posameznikov v taborišču, predstavili jetniške kolektive v Mauthausnu: Sovjete, Poljake, Italijane, Francoze, Slovence, Špance in Luksenburžane, govor pa je bil tudi o ženskih jetnicah. Napovedan je bil tudi referat o Avstrijcih in Nemcih, pa očitno prireditveni odbor ni našel primerne referenta. Meril, po katerih so bile nekatere narodnostne skupine izbrane za posebno obravnavo, organizacijski odbor simpozija ni pojasnil, morali pa bi upoštevati vsaj še Čehe in Srbe. Za nas Slovence je bil pomemben referat Itala Tibaldija, saj je vključeval podatke tudi o primorskih Slovencih, ki so bili deportirani v Mauthausen označeni kot Italijani. Podpisani sem v referatu Slovenci v Mauthausnu opisal usodo blizu 4200 Slovencev v Mauthausnu in njegovih zunanjih taboriščih; med drugim sem navedel, da sta pri partizanih v Sloveniji leta 1944 izšli prvi dve publikaciji, ki sta svetu spregovorili o strahotah mauthausenskega taborišča.

Tretji dan simpozija je bil namenjen obravnavi osvoboditve taborišča leta 1945 in problematiki ohranitve zgodovinskega izročila o dogajanju v taborišču, kar je bilo povezano z razpravo na okrogli mizi o značaju in ustreznosti spominske razstave, ki jo je pred petindvajsetimi leti postavil Hans Maršálek v prostorih nekdanjega "revirja". Obravnava te problematike je pokazala ostra razhajanja ob konceptih bodočega vzdrževanja mauthausenskega spominskega koncepta in ustvarjanja možnosti za nadaljnje preučevanje zgodovine mauthausenskega taborišča.

Med referati zadnjega dne simpozija naj posebej omenim dr. Sergeja Choumoffa, ki je postregel z obilico novih podatkov o osvoboditvi mauthausenskega taborišča, in dr. Karla Stuhlpfarrerja, ki na simpoziju ni bil samo vodilni usklajevalec programa, temveč tudi živahen in pronicljiv diskutant in je v referatu pod naslovom Mauthausen v zgodovinski podobi narodov razglabljal o različnih vidikih sodobne družbe pri obravnavi in vrednotenju mauthausenskega zgodovinskega izročila. Navrgel je misel, da je spominjanje na preteklost pač vedno povezano z raznimi interesi, da je historiziranje vedno tudi relativiziranje, da preteklost obstaja samo takšna, kot se je spominjamo. Temeljni poudarek njegovega referata pa je bil stavek: "Pravica žrtev, da ne bodo pozabljene."

Kot sem že omenil, je na sklepni prireditvi, na okrogli mizi v pogovoru o prihodnosti spominskega kompleksa Mauthausen prišlo med diskutanti do temeljnih razhajanj. Strinjali so se sicer, da je spominsko razstavo v nekdanjem taborišču prerastel čas in jo je potrebno dopolniti, da bodo bolj kompleksno predstavljene vse narodnosti, ki so bile zastopane med jetniki v Mauthausnu, ni pa bilo enotnega mnenja o tem, ali naj tudi vnaprej notranje ministrstvo skrbi za vzdrževanje in urejanje spominskega kompleksa ali pa to prevzame samostojna uprava. Soglasno pa je bil sprejet predlog, da je nujno zbrati spominske izjave še živih nekdanjih jetnikov in vključiti v mauthausenski arhiv različne po svetu raztresene zgodovinske vire.

Mednarodni znanstveni simpozij o zgodovini taborišča Mauthausen sicer ni bistveno dopolnil faktografije o njegovi zgodovini, široko pa je odprl vrata k globljemu vrednotenju takratnega dogajanja.